

Bog anmeldelse | Rasmus Nøjgaard

Sjælden guldgrube af viden om reformationens salmer, baggrund og betydning

Akhøj Nielsen, Marita, Skovgaard Boeck, Simon & Moe, Bjarke (red.) (2022) *Danske reformationssalmer i kontekst*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Danske reformationssalmer i kontekst er en meget vellykket antologi, der med stor tyngde formidler det brede forskningsarbejde i projektet *Musik og sprog i reformationstidens danske salmesang*. Projektet, der løb mellem 2017–2022, havde som primær opgave at udgive de fem salmebøger og fire messebøger fra perioden 1529–1573. Christian 3.s Bibel fra 1550 er inkluderet i udgivelsen. Sammen med Kirkeordinansen udgør disse ni tekster vores grundlag for at forstå salmesangens historiske betydning i den tidlige reformationstid. Arbejdet er nu formidlet på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside salmer.dsl.dk, som også er anmeldt i dette tidsskrift, tillige med de to øvrige hjemmesider med melodier og renæssanceordbog. Det er antologiens store fortjeneste, at frugterne af forskningsprojektet ikke alene angår reformationens salmer, men et bredt udsnit af den kontekst som de indgår i. Det handler i særdeleshed om den liturgihistoriske udvikling og reformationens musikhistorie, men hertil endnu flere perspektiver af filologisk, litteratur-, bog-, samfunds-, og teologihistorisk karakter.

Selvom artiklerne ikke har en fælles skopos, men hver for sig afdækker et højt specialiseret område, så er det en gennemgående pointe, som ikke markerer et nyt syn på reformationssalmen, men snarere er en bekræftelse af den gængse antagelse, at forudsætningen for reformationens nybrud skal findes i veletablerede førreformatoriske traditioner. Reformationens program kom selvfølgelig ikke ud af ingenting, og vores forståelse af den dansksprogede salme som et af reformationens stærkeste folkelige gennembrud, herunder også tidens brede melodiske traditioner, må forstås sammen med de væsentlige traditioner, der videreførtes. Kun sådan kan det begribes, hvordan og hvorfor overgangen skete så relativt hurtigt og modstandsøst. De ni værker fortæller en tydelig

historie om en fortsættelse af traditionen med gradvise, om end radikale, ændringer. Enkelte artikler nedtoner reformationens nybrud, selv om værkerne i sig selv er uomtvistelige belæg for en luthersk genskrivning af gudstjenesten og i særdeleshed salmesangen, som dog sker gradvist og hele tiden med begrebet *reformatio* in mente: det er ikke nyskrivning, men genskrivning. Ved endt læsning af artiklerne er det tydeligt, både at de fem salmebøger, de tre messebøger og Niels Jespersens graduale formidler en fortsat liturgisk tradition med radikale nybrud, og antologien bidrager særligt med væsentlige iagttagelser omkring reformationens samhørighed med tidligere traditioner.

Antologien består af elleve bidrag, hvor de to første omhandler projektets centrale kildetekster. Konrad Küster sammenholder seks nordtyske reformationsmissaler fra perioden 1545–1589 med de danske, og det giver et interessant indblik i, hvor forskelligt reformationens liturgiske program udfoldes. Hvor den danske messeliturgi fra start er stærkt reduceret og programmatisk, gælder dette ikke i samme grad de tyske. Selv om vi fortsat har latinske liturgier i de danske værker, gælder dette i overvældende grad i de tyske, der ofte uændret fortsætter en romersk tradition, som kun langsomt redigeres. Tilsvarende synes modersmåls-salmen slet ikke at have vundet indpas, modsat det danske materiale, hvor de danske salmer med det samme kodificeres. Küsters afdækning af en så entydig konservativ tradition i den tyske reformation er påfaldende og væsentlig viden om den differentierede udvikling i den nordeuropæiske reformationskirke. Det får da også Küster selv til at påpege reformationens meget frie lokale traditioner. Måske det ville være oplagt at forstå den anderledes gennemgribende liturgireform i Danmark på baggrund af en ny stærk centraliseret kongemagt, der også sætter sig tungt på kirkens indre anliggender? Konrad Küsters velskrevne artikel "Die frühen lutherischen Missalien und das geistliche Lied" giver en ny forståelse af de tyske messe- og salmebøger, og understreger, at man ikke kan slutte fra en dansk reformatorisk gudstjeneste og salmesang til en tysk, da udviklingen i de to sprogområder langt fra er identisk. Variationerne har også deres baggrund i den romerske kirkes mange forskellige lokale liturgiske traditioner, som først ensrettedes med modreformationen og Tridentinerkonciliet i 1545–1563.

I en af antologiens mest vellykkede artikler "Paratekst i reformationstidens danske messe- og salmebøger" lykkes det Marita Akhøj Nielsen at beskrive reformationsperiodens liturgiske program gennem værkernes udstyr, deres tilrettelæggelse, opsætning og kommunikative udtryk, altså de såkaldte paratekster. Akhøj Nielsen får utrolig meget ud af disse ofte oversete småtekster og ikkesproglige angivelser, og med overbevisning argumenterer hun for, at denne opsætning har betydning for at forstå brugen af

håndbøgernes salmer og liturgier, ligesom de afslører værkets teologi og politiske mål. Det gælder både de skriftlige paratekster som titler, forord, illustrationer, dedikationer, æresdigte, efterskrift, registre og kalendarier, de interessante evighedskalendere der angiver helligdage med videre. Når parateksterne samles, er omfanget af information overvældende. Betydningen af værkernes materielle og fysiske udtryk kaster mere nøjsom information af sig ved at bekræfte salmeoktavens brug som salmebog, kvartformatet som præstens håndbog ved gudstjenesten, mens det ret store folioformat anvendtes til gradualet for koret, næsten adækvat med vor egen tids salmebog, ritualbog og melodibog.

Roman Hankelns artikel "Overgangen: fire liturgiske kilder i Danmark-Norge 1519–1573" lægger sig fint i forlængelse af de to første ved at sammenligne ærkebispesædet Nidaros' liturgiske bøger *Missale Nidrosiense* og *Breviarium Nidrosiense* fra 1519 med Thomissøns *Salmebog* og Jespersens *Graduale*. Begge beskriver magtens ønske om at gennemføre et velordnet konfessionelt gudstjenesteprogram, hvor den romerske omhandler messen og tidesangen, mens den reformatoriske rummer anvisninger til salmesang i skolen og hjemmet og til kirkeårets hovedgudstjenester. Det påpeges, at den romerske myndighed er biskoppens og pavestolens, mens den norsk-danske suverænt er den danske konges. Ani Heimir Ingólfssens artikel "The reception of Hans Thomissøn's *Psalmebog* and Niels Jespersøns *Graduale* in Iceland" flytter perspektivet til Island, hvor Frederik 2's lutherske ensretning også nåede frem gennem disse to for Islands liturgiske tradition meget afgørende værker. Begge værkers reception rummer en betragtelig frihed til sine originaler, og særligt salmetraditionen afviger fra Thomissøns *Psalmebog* med inddragelse af en selvstændig islandsk tradition. Begge værker har rod i og sætter sig tydelige spor i lokale traditioner og liturgiske håndskrifter helt frem til i dag.

I sin artikel "Salmesang på skrift" skriver Bjarke Moe velopløst om salmesangens fremførelse. Da vi kun har skriftlige kilder, kan vi ikke rekonstruere menighedssangen, men notationerne angiver alligevel, ifølge Moe, at salmesangen følger en rytmisk musikalitet med mulighed for variation. Moe argumenterer for, at der i reformationsperioden sker en vekselvirkning mellem skrift og menighedssang, og at det er denne der understøtter, hvorfor de forskellige salmebøger har så stor variation. Menighederne har sunget salmerne forskelligt, og melodier er genstand for fortolkning, hvilket, påpeger Moe, er helt i tråd med reformationens tankegods. Menigheden har sunget uden forlæg, mens forsanger/degn/kor har sunget fra salmebogen, og har taget anvisningerne som vejledende.

Den sidste artikel, der mere bredt analyserer reformationens salmetradition, er Bodil Ejrnæs' "Danske gendigtninger af Davidssalmer i middelalder og reformationstid". I

antologien er der ydermere to artikler, der udfolder Davidsalmernes særlige brug i renæssance og reformation. Bodil Ejrnæs fokuserer på de hele 40 Davidsalmer, der i luthersk gendigtning er medtaget i Hans Thomissøns salmebog, og hun redegør eksemplarisk for Davidsalmernes kulturhistorie fra deres hebræiske ophav, oversættelse til græsk og latin og brug i den kristne liturgiske tradition, hvor genfortolkning af Davidsalmerne sker i en flertydig prisme af bl.a. kristologi, bodsteologi og eskatologi. Ejrnæs fremfører, at Luther ikke altid er den hebræiske tekst og kontekst, som han jo om nogen var godt bekendt med, tro, idet han fx ved Sl 46 fortolker teksten så radikalt, at den ikke længere kan siges at være en genkendelig genskrivning. I stedet fremtræder "Vor Gud han er så fast en borg" kristologisk med fokus på et medinddragende, samtidigt frelseshistorisk "vi". Ejrnæs peger på, at Luthers reformatoriske nybrud her vitterligt bryder radikalt med traditionen, hvilket Thomissøns Salmebog programmatisk giver plads for, og dermed går Luther og Thomissøn langt videre end blot at medvirke til "kreativ kontinuitet", som andre salmeforskere mere positivt har karakteriseret genskrivningen. Bodil Ejrnæs sylespidse analyse af Davidsalmernes brugshistorie fortæller, at de siden anvendelsen i Det Nye Testamente, i middelalderens tide- og bønnebøger og altså i gendigtningerne i reformationstidens (danske) salmebøger er fremstillet med et for Davidsalmernes fremmed gudsbillede og verdensbillede, nye sproglige virkemidler, ligesom at metaforik og persongalleri næsten er helt udvisket. Selv om der selvfølgelig også er flere tro gendigtninger i traditionen, også i den reformatoriske, så er artiklen tankevækkende og nødvendig, og efterlader en med spørgsmålet: Hvor går grænsen for legitimt at kunne låne, genskrive og rekontekstualisere en tekst i en ny tid med en anden dagsorden? Spørgsmålet angår således ikke kun reformationstidens genskrivning, men også de nytestamentlige skrifter og oldkirkens og middelalderens forfattere.

To andre af antologiens artikler tager traditionen fra Davidsalmerne op. Det er Pil Dahlerups morsomme "Renæssancepønitense", der omhandler den store renæssancedigter Petrarca's syv berømte bodssalmer fra 1340'erne. Når det er relevant at fremhæve Petrarca i denne sammenhæng, skyldes det, at adskillige klassiske renæssanceværker blev oversat til dansk i 1400-1500-tallet, således også Petrarca af den flittige og lærde Anders Sørensen Vedel i 1577. Den frie oversættelsestradition kan kendes på metrikken, men ellers er oversættelsen loyal. Sørensen Vedel beskriver i sit forord idealet, at store ånder som Petrarca også på romerkirkens tid fremviste en sand tro. Bodssalmerne rummer en personlig iver efter at gøre bod over egen uformåenhed, samtidig med at Guds visdom og skabelsens skønhed prises. Slægtskabet med reformationens personlige tro og

syndsforståelse er oplagt, og dette blik på reformationens forløbere er forfriskende, for der er helt oplagt mange forbilleder at trække på. Den tredje artikel, der beskæftiger sig med Davidsalmerne, er Minna Skafte-Jensens artikel "Salmeparafraser og national propaganda: To latinske digte af Hans Jørgensen Sadolin (1528–1600)". Renæssancens salmeparafrase er en gendigtning efter et antikt stilistisk forbillede, og har som mål af forbedre salmens ellers jævne poetiske stil, så indhold og form bedre svarer overens. Med andre ord en klassisk (fransk) renæssancedisciplin at lade antikkens græsk-romerske kunstideal være målestok for genskrivningen af de bibelske skrifter. Sadolins fem salmeparafraser findes i hans digtværk om den danske kongerække og det danske rigsvåben. Et helt igennem nationalpropagandistisk værk der skal forankre det danske rige under Guds forsyn, og ud fra den tematik parafraseres salmerne (SI 20, 21, 47, 127, 133).

Hans Thomissøns Salmebog er på mange måder et overraskende samleværk, hvilket også medtagelsen af fem salmer, der trækker på Hr. Michaels katolske rosenkransdigte udgivet i 1514–1515, bekræfter. Denne del omhandler Simon Skovgaard Boeck i artiklen "Da lidde den Herre stor spot oc skam. Thomissøns revision af Hr. Michaels digte". Skovgaard Boeck fokuserer på Thomissøns genskrivning af Hr. Michael, og det bliver tydeligt, at tidligere fremstillinger har idealiseret Thomissøns loyalitet overfor Hr. Michaels digte, mens Thomissøn i virkeligheden genskriver digtene gennemgribende. Han erstatter fx referencer til jomfru Maria med Jesus Kristus, og studiet går endnu dybere ned i digtenes grammatik og sætningsopbygning, og konkluderer, at de er grundigt genskrevet for at fremstå som lutherske salmer. Dorte Dunckers artikel "Salmerne i de ældste danske visehåndskrifter" er et eksemplarisk genre- og ordforrådsstudie i periodens visetraditioner, der afdækker de ni visehåndskrifter fra 1500-tallet, der går forud for Anders Sørensen Vedel's Hundredvisebogen fra 1591. I samlingerne indgår der elleve salmer, som alle er placeret imellem viserne. Det peger på, at salmegenren og dens ordforråd ikke var fremmed for visetraditionen, og at salmerne formentlig er gledet ind i samlingerne uden at have skilt sig ud som genrefremmede. En særlig genre blandt viserne, i artiklen kaldt "danske viser", har den største affinitet til salmerne, og artiklen argumenterer for, at der i det danske vise- og salmemiljø må have været personsammenfald og en gensidig viden om hinandens værker. Alt andet lige kan man indvende, at det er et relativt lille materiale der konkluderes ud fra, og det viser sig da også at kun tre af de elleve salmer er medtaget i Jens Billes visesamling fra 1559. Er det ikke oplagt at antage, at salme- og visemiljøet har haft kendskab til hinanden i så lille et sprogområde som det danske? Tilsvarende at brugen af visemelodier i reformationens salmeværksted netop blev flittigt anvendt.

I antologiens sidste artikel "Reformationstidens salmemelodier i den digitale verden. Editionsfilologiske og tekniske principper og udfordringer" fremlægger og drøfter Axel Teich Geertinger metode og brugervenlighed af hjemmesiden. Jeg er selv en flittig bruger af den nye hjemmeside, som er en guldgrube af information. Det er en såkaldt ægte digital version med en semantisk kodning af noteteksten, hvilket tillader søgning i og afspilning af noteteksten. Jeg kan slet ikke overskue alle de fortolkningsmæssige problemstillinger, man har stået overfor i oversættelsen fra sporadisk middelaldernotation til moderne notation med en digital lyd. En række tekniske valg er truffet angående notationsystemet, der helt oplagt følger moderne principper, og uden at være specialist på dette område, virker notationen meget reel. Jeg har stor beundring for brugerfladen, som må have krævet en næsten uendelighed af kodning med en anvendelse af avancerede algoritmer. Hjemmesiderne er anmeldt andetsteds i dette nummer, men jeg er en begejstret bruger.

Afsluttende må det applauderes, at hele projektet *Musik og sprog i reformationstidens danske salmesang* er sjældent vellykket og udbytterigt med en ny og suveræn tilgængelighed gennem de digitale brugerflader, der lader alle forskere, studerende og nysgerrige få indblik i reformationens gudstjeneste- og salmetraditionen. Tilmed har projektet fået den bedst tænkelige dokumentation gennem antologien, som for denne anmelder har været usædvanlig oplysende og perspektiverende.